

**QAFQAZ RESPUBLİKALARININ OSMANLI DÖVLƏTİ İLƏ
ƏLAQƏLƏRİNİN QURULMASI****İ.İ.ARSLAN****Bakı Dövlət Universiteti
isabaku@hotmail.com.**

1918-ci ilin yazında Cənubi Qafqaz və Osmanlı dövləti nümayəndələrinin sülh müqaviləsi bağlamaq və mehriban qonşuluq münasibətləri yaratmaq istiqamətində atdığı addımlar gürcü və erməni siyasi xadimlərinin kəskin müqaviməti ilə bağlı müsbət nəticə vermədi, Trabzon və Batum sülh konfransları yarımçıq dayandırıldı. Yalnız Cənubi Qafqazda müstəqil dövlətlər yarandıqdan sonra Osmanlı dövləti ilə onlar arasında ayrıca sülh və dostluq müqavilələri bağlandı, normal münasibətlər qurulmasına başlandı. İqtisadi, ticarət, nəqliyyat, rabitə və s. sahələr üzrə razılaşmalar imzalandı.

Açar sözlər: Osmanlı dövləti, Gürcüstan Respublikası, Ermənistan Respublikası, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Trabzon, Batum, konfrans, diplomatik əlaqə, sülh, dostluq, müqavilə, tanınma.

1918-ci ilin yazında Osmanlı dövlətinin xarici siyasət sahəsində çox mühüm vəzifələrindən biri Qafqazda yeni yaranmış Cənubi Qafqaz hökuməti ilə normal əlaqələr yaradılması idi. Lakin Cənubi Qafqaz Seymində çoxluq təşkil edən gürcü-erməni deputatları Osmanlı dövlətinin bu mövqeyini zəiflik hesab edərək, ona qarşı hərbi qüvvə tətbiq etməklə Brest-Litovsk müqaviləsinin Qafqazla bağlı şərtlərini dəyişdirmək ümidində idilər (10, 137; 7, 40).

Qafqazın müsəlman ictimai xadimləri isə Osmanlı dövləti ilə sıx əlaqələr yaratmaq, bolşevik təhlükəsinə, erməni-rus qətl və qarətlərinə qarşı birlikdə mübarizə aparmaq uğrunda çıxış edirdilər. 1918-ci il mart ayının əvvəlində Tiflisdə Cənubi Qafqaz Seyminin Azərbaycan fraksiyası ilə Şimali Qafqazdan gəlmiş dağlı xalqların nümayəndə heyəti arasında ikitərəfli əlaqələri nizama salmaq, birlikdə Osmanlı dövləti ilə əlaqələr yaratmaq istiqamətində razılaşma əldə edildi. Seymdəki azərbaycanlı nümayəndələrin səyi ilə dağlı nümayəndələrin Trabzon sülh konfransında iştirakı mümkün oldu (4, 211)

Trabzon sülh konfransı martın 14-də işə başladı. Cənubi Qafqaz nümayəndə heyətinə A.Çxenkeli, Osmanlı nümayəndə heyətinə isə Hüseyn Rauf başçılıq edirdi. Konfransdan bir gün öncə Qafqazın ictimai-siyasi vəziyyətini öyrənmək və məlumat toplamaq üçün Rauf bəy Cənubi Qafqaz nümayəndə heyətinin türk əsilli üzvləri ilə görüşdü. Görüşdə Qafqazın türk müsəlman əhalisinin qəti və açıq şəkildə Osmanlı ordusunun tezliklə onlara yardıma gəlməsini arzu etdiyi bəlli oldu (8, 28; 6, 81). Bu dövrdə İrəvan quberniyasında yerli əhali cəbhəyə ordu göndərilməsinə, ayrı-ayrı hərbi hissələrin yerdəyişməsinə imkan verməmək üçün dəmir yolu vağzallarını dağıdırdı,

relsləri sökür, şose yollarında səngərlər qazır, pusqu qururdu (10, 124-125).

Trabzon sülh konfransında Rauf bəy bəyan etdi ki, Osmanlı dövləti Cənubi Qafqaz hökuməti ilə sülh və dostluq müqaviləsi bağlamaq niyyətindədir. A.Çxenkeli isə Brest-Litovsk müqaviləsindən imtina edib, yeni şərtlərlə sülh bağlamağı təklif etdi (10, 132-134; 7, 41-42). Cənubi Qafqaz nümayəndəliyinin Batum və Qars vilayətlərinə olan iddiaları üzərində dayanması, habelə bir sıra digər tələblər irəli sürməsi tərəflər arasında ziddiyyətləri artırdı.

Xüsusən müstəqilliyin elan edilməməsi Osmanlı tərəfinin danışıqlara marağını zəiflətdi. A.Çxankeli etiraf edirdi ki, “Türkiyə obyektiv olaraq Cənubi Qafqazın müstəqilliyinin elan edilməsində maraqlıdır. Cənubi Qafqazın müstəqilliyi Türkiyənin şimaldan təhlükəsizliyini təmin edir” (11, 42).

Osmanlı tərəfi martın 20-də yeni yaranmaqda olan dövlətin beynəlxalq akt olan Brest-Litovsk müqaviləsinə etirazının heç bir hüquqi qüvvəsi olmadığını bildirdi. Eyni zamanda qeyd etdi ki, indiki danışıqların məqsədi iqtisadi və kommertiya əlaqələri yaradılması üçün təməl hazırlamaq, yaradılacaq əlaqələrin praktik və texniki detallarını müəyyənləşdirməkdir (10,136). Rauf bəy martın 21-də daha irəli gedərək bildirdi ki, Qafqaz nümayəndəliyi ilə dostluq müqaviləsi bağlamaq haqqında danışıqlara başlamağa, Batum, Ərdəhan və Qars sancaqları Rusiya tərəfindən tərək edildikdən sonra, bu bölgələrlə Qafqazın sərhədyanı əraziləri arasında qarşılıqlı iqtisadi güzəştlər yaradılmasına hazırdır (10, 139).

Cənubi Qafqaz Seymi rəyasət heyəti, Cənubi Qafqaz hökuməti və Seymin fraksiyalarının martın 25-də keçirilən birgə iclasında Trabzon sülh konfransında danışıqların gedişi müzakirə edildi. Gürcü və erməni nümayəndələri ərazi məsələsində minimum güzəştə getmək şərti ilə A.Çxenkeliyə daha böyük səlahiyyətlər verilməsini təklif etdilər. Azərbaycan fraksiyasının üzvü M.Mehdiyev Cənubi Qafqazın dərhal müstəqilliyini elan etməsini, Şimali Qafqazın dağlı xalqlarını təmsil edən Ə.Qantəmir isə Brest-Litovsk müqaviləsi şərtləri ilə razılaşmağı və Batum, Qars, Ərdəhan vilayətlərinin Türkiyəyə verilməsini təklif etdilər (10, 144-145). Seym A.Çxenkeliyə fəvqəladə səlahiyyətlər verilməsini qərara almaqla kifayətləndi (10, 146; 5, 56).

Mart soyqırımını barədə Bakıdan alınan xəbər sülh danışıqlarında və Seymdə vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. Aprelin 2-də bu barədə Seymdə məlumat verildi. Bu hadisələrdən sarsılmış Azərbaycan fraksiyası Bakıda bolşeviklərə qarşı təcili tədbirlər görülməsini tələb etdi, əks təqdirdə Seymi boykot edəcəklərini bildirdi (5, 57; 1, c. II, 448).

Yeni təlimata uyğun olaraq Cənubi Qafqaz nümayəndə heyəti aprelin 5-də Ərdəhan və Qars vilayətlərinin bir hissəsinin Türkiyəyə verilməsinə razı olduğunu, Şərqi Anadolu da yaşayan xalqlara, xüsusən Türkiyə Ermənistanına öz müqəddəratını təyin etmək hüququ verilməsi tələbindən imtina etdiyini, yalnız Osmanlı dövlətində normal şərait yaradılması şərti ilə Cənubi Qafqazda olan dörd yüz min Türkiyə təbəəsi olan ermənilərin, kürdlərin, aysorların vətənə qaytarılmasını müzakirə etməyi təklif etdi (10, 154-155).

Osmanlı nümayəndə heyəti aprelin 6-da qəti şəkildə tələb etdi ki, Cənubi qafqaz hökuməti 48 saat ərzində Brest-Litovsk sülh müqaviləsinin Qafqazla bağlı şərtlərini qəbul etmələri ilə bağlı cavab versin. Aprelin 10-da Cənubi Qafqaz nümayəndə heyəti Brest-Litovsk sülh müqaviləsini Batum şəhərini Cənubi Qafqazda saxlamaq şərti ilə qəbul etdiyini və onun əsasında danışıqları davam etdirməyə hazır olduğunu bildirdi (10, 160).

Aprelin 13-də Osmanlı nümayəndə heyəti bəyan etdi ki, dostluq müqaviləsi haqqında danışıqlara başlamaq və müttəfiq dövlətləri də bu prosesə cəlb etmək üçün

Cənubi Qafqaz hökuməti öz müstəqilliyini elan etməlidir.

Cənubi Qafqaz Seyminin aprelin 13-də keçirilən iclasında qərara alındı ki, Cənubi Qafqaz nümayəndəliyi təcili Tiflisə qayıtsın və ölkədə hərbi vəziyyət elan edilsin (10, 183). Bu iclasda həmçinin müharibə aparmaq üçün hökumət başçısı və hərbi nazir Y.Gegeçkori, daxili işlər naziri N.Ramişvili və maliyyə naziri X.Karçikyandan ibarət fəvqəladə səlahiyyətə malik “Ali Müdafiə Şurası” yaradıldı (5, 62). Seymin fəaliyyəti iki həftəliyə donduruldu.

Lakin gürcü və erməni hərbi birlikləri elə ilk döyüşlərdə ağır məğlubiyyətə uğradı. Osmanlı ordusu aprelin 14-də Batumu ələ keçirdi. Qalanın komendantı Gedevanov və 1-ci gürcü diviziyasının rəisi Artmelidze ştabı ilə birlikdə əsir alındı (10, 196). Həmçinin 250 top, 2 lokomotiv, çoxlu sayda yük vaqonu, netlə dolu çənlər ələ keçirildi (8, 33). Qars istiqamətində isə erməni birlikləri geri oturduldu, bölgədəki müsəlman kəndlərinin yandırılmasının qarşısı alındı.

Aprelin 22-də Qafqaz cəbhəsindəki Osmanlı ordusunun baş komandanı Vehib Mehmed paşa artıq qan tökülməsinə yol verməmək üçün A.Çxenkeliyə teleqram göndərərək boşaldılmalı olan vilayətlərdən hərbi qüvvələri geri çəkməyi və yenidən sülh danışıqlarına başlamağı təklif etdi. Həmin gün Cənubi Qafqaz Seyminin iclasında Cənubi Qafqaz müstəqil, demokratik federativ respublika elan edildi və sülh danışıqlarına yenidən başlamaq qərara alındı (10, 222). A.Çxenkelinin başçılığı ilə yeni Cənubi Qafqaz hökuməti təşkil edildi.

Aprelin 23-də A.Çxenkeli Brest-Litovsk müqaviləsinin bütün şərtlərini qəbul etdiklərini bildirdi və Batumda sülh danışıqlarını bərpa etməyi təklif etdi. Eyni zamanda bütün cəbhələrdə hərbi əməliyyatları dayandırmağı əmr etdiyini bildirdi (10, 224; 5, 69). Həmin gün gürcü korpusunun komandanı general Qabayev və erməni korpusunun komandanı general Nazarbekov hərbi əməliyyatları dayandırdılar (10, 225).

Seymin aprelin 26-da keçirilən iclasında A.Çxenkeli bildirdi ki, hökumət qarşısında duran birinci dərəcəli vəzifə Cənubi Qafqaz Respublikasının ümumi sərhədə malik olduğu dövlətlərlə dostluq münasibətləri yaratmaqdır. M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycan fraksiyası adından Cənubi Qafqazın müstəqilliyini elan etməsini alqışlayaraq bildirdi ki, bu dövlətin tərkibinə Dağıstan və digər Şimali Qafqaz bölgələri də daxil edilməlidir (10, 233-234; 7, 47).

Osmanlı ordusu Qarsın ermənilər tərəfindən yandırılmasının qarşısını almaq üçün aprelin 25-də şəhərə daxil oldu (8, 36). Aprelin 28-də Vehib paşa Osmanlı dövlətinin Cənubi Qafqaz hökumətinin müstəqilliyini tanıdığını, sülh danışıqlarına başlamaq üçün Ədliyyə naziri Xəlil bəyin başçılığı ilə nümayəndə heyətinin bir neçə gündən sonra Batuma yola düşəcəyini bildirdi. Vehib paşa həmçinin həmin vaxt İstanbulda olan Şimali Qafqaz nümayəndəliyinin öz ölkəsini Cənubi Qafqazla birləşdirmək arzusunda olduğunu qeyd etdi (10, 253).

1918-ci il mayın 11-də Batumda Cənubi Qafqaz respublikası və Şimali Qafqazın dağlı xalqlarının nümayəndələri ilə Osmanlı və Almaniya imperiyaları nümayəndəliyi arasında sülh və dostluq müqaviləsi bağlanması məqsədilə danışıqlar başlandı. Osmanlı nümayəndə heyətinin başçısı Xəlil Menteşe Cənubi Qafqaz nümayəndə heyətinin sədri A.Çxenkeliyə Osmanlı tərəfinin hazırladığı sülh və dostluq müqaviləsinin layihəsini təqdim etdi və onun siyasi, iqtisadi, hüquqi və hərbi cəhətlərini müzakirə etməsi üçün mütəxəssislərdən ibarət müvafiq komissiyalar yaradılmasını təklif etdi (10, 316). Cənubi Qafqaz nümayəndə heyəti layihə ilə tanış

olduqdan sonra təqdim etdiyi memorandumda sülh və dostluq müqaviləsinin Dördlər ittifaqı ilə bağlanmasını, iqtisadi sahədə və mehriban qonşuluq əlaqələri yaradılması haqqında müqavilələrin isə Cənubi Qafqazla Osmanlı imperiyası arasında imzalanmasını təklif etdi (10,268-269).

Mayın 14-də Osmanlı tərəfi ingilis qoşunlarının İranda və Cənubi Azərbaycanda əməliyyatlarına qarşı mübarizə aparmaq üçün Gümrü-Culfa dəmir yolundan istifadə edilməsinə icazə istədi. Həmin vaxt Cənubi Qafqaz hökuməti başçısı vəzifəsini ifa edən daxili işlər naziri N.Ramişvili Osmanlı qoşunlarının Cənubi Qafqaz Respublikası ərazisindən keçməsinə suverenliyin pozulması kimi dəyərləndirdi, erməni korpusunun komandanı general Nazarbekova göstəriş verdi ki, Osmanlı hərbi qüvvələrinin Gümrüyə və dəmir yoluna doğru irəliləməsinə silah gücünə mane olsun (10, 272).

Osmanlı komandanlığı mayın 15-də Gümrüyə yaxınlaşaraq Cənubi Qafqaz Respublikası qoşunlarının Gümrü stansiyasından və Gümrü-Culfa dəmir yolu xəttindən 25 verst məsafəyə geri çəkilməsini tələb etdi. Cavabın ləngitməsi ilə əlaqədar Osmanlı ordusu dəmir yolu boyunca Culfaya doğru irəliləməyə başladı. Erməni qüvvələri Gümrünü tərk edərək tələsik Şərq istiqamətində geri çəkildi (8, 38).

Mayın 18-də Xəlil bəy Cənubi Qafqaz nümayəndəliyinə memorandum təqdim edərək, Cənubi Qafqaz hökumətinin Trabzon sülh danışıqlarını yarımçıq dayandırıb hərbi əməliyyatları davam etdirməsi ilə əlaqədar regionda yeni vəziyyət yarandığını və Osmanlı dövlətinin Batum konfransında sərhədlərin dəyişdirilməsini təklif etmək hüququ aldığını bildirdi (10, 289-290).

Bu zaman alman nümayəndələri fəallaşdılar. Onlar Osmanlı dövlətini Ermənistan və Cənubi Azərbaycan ərazisindən keçib ingilislərin Bakıya yolunu bağlamağa istiqamətləndirildilər. Çünki almanlar üçün Bakı nefti artıq böyük zərurətə çevrilmişdi və onlar bunu rus sovet hökumətinin köməyi ilə əldə etmək ümidində idilər (2, 115-116).

Batum danışıqlarındakı ziddiyyətlər gürcü və erməni nümayəndələrinin Almaniyaya meylini sürətləndirdi. Onlar Almaniya ilə gizli əlaqələr yaratmağa başladılar. Əvvəllər danışıqları yalnız müşahidə edən general O.Fon-Lossov və digər alman nümayəndələri osmanlıların yalnız bir – Cənubi Qafqaz dəmir yolundan ordu daşınması üçün olan tələbini müdafiə etdilər. Almanlar həmçinin təklif etdilər ki, Batumda Brest sülhü əsasında ilkin saziş imzalsın, qalan müqavilələr isə İstanbulda Dördlər İttifaqının nümayəndələrinin iştirakı ilə bağlansın (5, 76). Mayın 19-da Fon-Lossov A.Çxenkeli ilə görüşdükdən sonra sülh danışıqlarında öz vasitəçiliyini təklif etdi. Lakin Xəlil bəy ikitərəfli danışıqlarda vasitəçiyə ehtiyac görmədiyini bildirdi. Az sonra alman nümayəndəliyi Batumu tərk etdi.

Mayın 26-da Xəlil bəy Cənubi Qafqaz nümayəndə heyətinə ultimatum verərək 3 gün ərzində sərhədlərin dəyişdirilməsi təklifinə cavab verməyi və Qafqazın cənubunda Osmanlı qoşununun əməliyyatlarına mane olmamağı tələb etdi. Çünki Bakıda və ona yaxın bölgələrdə türk, müsəlman əhalinin kütləvi surətdə qətl və qarətlərə məruz qalması təcili yardım göstərilməsini tələb edirdi.

Cənubi Qafqaz hökumətinin regionun türk, müsəlman əhalisinin təhlükəsizliyini təmin etməyə laqeyd münasibəti digər bölgələrdə də ümumi narazılığa artırırdı. Aprelin 26-da Ahalsix və Ahalkalak qəzalarının yerli əhalisi erməni və gürcü quldur dəstələrinin qətl və qarətlərindən qorunmaq üçün həmin ərazinin Osmanlı

dövlətinə birləşdirilməsi haqqında qərar qəbul etmişdi (8, 42).

Cənubi Qafqaz Seymi mayın 26-da gündüz iclasında elan etdi ki, müharibə və sülh məsələsində müstəqil Cənubi Qafqaz Respublikasını yaratmış xalqlar arasında dərin fikir ayrılığı üzə çıxdığı və bütün Cənubi Qafqazın adından danışan nüfuzlu bir hökumətin fəaliyyət göstərməsi qeyri-mümkün olduğu üçün Seym öz fəaliyyətini dayandırır (10, 330). Həmin gün günortadan sonra Gürcü Milli Şurası birinci iclasında Gürcüstanın müstəqilliyi haqqında akt qəbul etdi, Gürcüstan Respublikası hökumətinin tərkibini təsdiq etdi. Gürcüstanın birinci hökumətinin sədri və Daxili işlər naziri N.Ramişvili seçildi (334-335).

Mayın 31-də N.Ramişvili Xəlil bəyə nota ünvanlayaraq Osmanlı dövləti ilə mehriban qonşuluq münasibəti yaratmaq arzusunda olduğunu və Dünya müharibəsi dövründə Gürcüstan dəmir yollarından qoşun və hərbi nəqliyyatın daşınması üçün irəli sürülən şərtlərlə razılaşdığını bildirdi (10, 341).

İyunun 4-də Batumda Osmanlı imperiyası ilə Gürcüstan Respublikası arasında sülh və dostluq müqaviləsi imzalandı. Müqavilədə iki dövlət arasında sərhəd xətti əsasən 1877-1878-ci illər Rusiya-Osmanlı müharibəsinə qədərki sərhəd üzrə müəyyən edildi. Həmçinin Ahalsix və Ahalkalak qəzalarının bir hissəsi Osmanlı dövlətinə keçdi. Müqavilənin 6-cı maddəsində Gürcüstan tərəfi öz ölkəsində yaşayan müsəlmanlara vicdan azadlığının və dini ayinlərinin sərbəst icrasının təmin edilməsini, onlara öz doğma dillərində təhsil almaq imkanı verilməsini öhdəsinə götürdü. Müqavilənin 8-ci maddəsində tərəflər arasında dəmir yolu ilə yükdaşımalar üçün tariflərin aşağı salınması, dəmir yolu tikintisi və istismarı üçün lazım olan materialların daşınması üçün isə xüsusilə aşağı tarif müəyyən edilməsi qərara alındı. Müqavilənin 10-cu maddəsində sərhəd boyunda yaşayan əhəlinin mülkiyyətinin qorunması, sərhədi keçmələrinin asanlaşdırılması, sərhəd bölgələrində ticarətin təşkili üçün xüsusi güzəştlər tətbiq edilməsi nəzərdə tutulurdu (10, 344-348).

İyunun 4-də Osmanlı dövləti ilə Gürcüstan Respublikası arasında sülh və dostluq müqaviləsinə 3 əlavə sənəd də imzalandı. Birinci əlavədə tərəflər öz aralarında ticarətə və sərbəst tranzitə icazə verməyi, qarşı tərəfin təbəələrinə münasibətdə ən əlverişli imkan yaratmağı öhdələrinə götürdülər (10, 349). İkinci əlavədə isə hər iki tərəfdə 10 km-lik sərhəd zolağında ticarətdə xüsusi güzəştlər tətbiq edilməsi şərtləri dəqiqləşdirildi (10, 351-352). Həmin gün tərəflər arasında imzalanmış əlavə müqaviləyə görə, Gürcüstan Respublikası öz dəmir yollarından Osmanlı ordusunun hərbi qüvvə, silah-sursat, ərzaq və s. daşınmasına razılıq verdi (10, 358).

İyunun 4-də Osmanlı dövləti Ermənistan Respublikası ilə də sülh və dostluq müqaviləsi imzaladı. Hər iki dövlət arasında yeni sərhəd xətti müəyyən edildi. Osmanlı hərbi qüvvələrinin maneəsiz olaraq Gümrü-Culfa və Gümrü-Tiflis dəmir yolları ilə hərəkətinə Ermənistan Respublikası təminat verdi. Həmin gün Osmanlı dövləti AXC ilə də dostluq müqaviləsi imzaladı (9, 14-17).

Osmanlı dövləti Gürcüstanla olduğu kimi, Azərbaycan və Ermənistanla da qarşılıqlı faydalı iqtisadi, ticarət əlaqələri yaradılması istiqamətində də gərəkli addımlar atdı. İyunun 4-də Osmanlı dövləti ilə üç Qafqaz respublikası arasında Cənubi Qafqaz dəmir yolları idarəsinə aid vaqon-parovoz parkının bölüşdürülməsi haqqında saziş imzalandı. Sazişə görə, tərəflər keçmiş Rusiya imperiyasının mülkiyyəti olan vaqon-parovoz parkını hər bir ölkənin ərazisindəki dəmir yolu xəttinin uzunluğuna mütənasib şəkildə bölüşdürməli idilər (9, 23; 3, 67).

Həmin gün Batumda həmçinin Bakı-Batum ağ neft kəmərinin yenidən işə salınması və normal işləməsini təmin etmək haqqında Osmanlı, Gürcüstan və Azərbaycan dövlətləri müvafiq saziş imzaladılar. Sazişə görə, ağ neft kəmərinin istismarından əldə edilən gəlir, hər bir dövlətin ərazisindən keçən boru-kəmərinin uzunluğuna uyğun şəkildə Osmanlı, Gürcüstan və Azərbaycan dövlətləri arasında bölüşdürülməli idi (10, 364; 9, 22).

Beləliklə, Osmanlı dövləti ilə Cənubi Qafqazın yeni yaranmış respublikaları arasında normal dövlətlərarası münasibətlərin təməli qoyuldu.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası. 2 cildə. I c., Bakı: Lider, 2004, 440 s.; II c, Bakı: Lider, 2005, 472 s.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam ordusu. Bakı:Qafqaz Universiteti nəşriyyatı, 2008, 696 s.
3. Əliyev Q.Ə. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Gürcüstanla qarşılıqlı münasibətləri (1918-1920-ci illər) // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2007, №4, s. 66-72.
4. Əliyev Q.Ə. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Şimali Qafqaz Dağlı Xalqları İttifaqı Respublikası ilə qarşılıqlı münasibətləri // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2004, №4, s. 210-216
5. Həsənov C.P. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920). Bakı: Azərnəşr, 1993, 362 s.
6. Mustafa Görürüylmaz. Türk Qafqaz İslam ordusu və ermənilər (1918). Bakı: Qismət, 2008, 408 s.
7. Nəсібzadə N.L. Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920). Bakı: Ay-Ulduz, 1996, 304 s.
8. Nəsir Yücəər. Birinci dünya müharibəsində Osmanlı ordusunun Azərbaycan və Dağıstan əməliyyatı. Bakı: Qafqaz Universiteti, 1999, 196 c.

Rus dilində

9. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Внешняя политика (документы и материалы). Баку: Азербайджан, 1998, 632 с.
10. Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. Тифлис: Типография Правительства Грузинской Республики, 1919, 513 с.
11. Девдариани Г. Дни господства меньшевиков в Грузии (Документы и материалы). Тифлис: Госиздат Грузии, 1931, 572 с.

УСТАНОВЛЕНИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ КАВКАЗСКИХ РЕСПУБЛИК С ОСМАНСКИМ ГОСУДАРСТВОМ

И.И.АРСЛАН

РЕЗЮМЕ

Весной 1918 г. представители Южного Кавказа и Османского государства предприняли некоторые шаги по заключению мира и установления добрососедских отношений. Однако в связи неконструктивных действий грузинских и армянских политических деятелей мирные переговоры в Трабзоне и Батуме не увенчались успехом. Только после образования независимых республик на Южном Кавказе были заключены договоры о мире и дружбе между ними и Османским государством. Были подписаны так же договоры по экономике, торговли, транспорта и связи.

ESTABLISHMENT OF MUTUAL RELATIONS OF THE CAUCASIAN REPUBLICS WITH THE OTTOMAN STATE

I.I.ARSLAN

SUMMARY

In the spring of 1918 representatives of Southern Caucasus and the Ottoman state undertook some steps on the conclusion of peace and establishment of good-neighbourhood. However, in connection with non - constructive actions of the Georgian and Armenian politicians, peace negotiations in Trabzon and Batumi failed. Only after the establishment of independent republics in Southern Caucasus contracts on peace and friendship between them and the Ottoman state were concluded. Contracts were endorsed on economy, trade, transport and communication